

van de tuinen waarin men verpoosde en de zalen waarin tennis werd gespeeld. En C. Willemijn Fock laat zien dat de regentenhuisen vanaf de zeventiende eeuw een steeds belangrijker rol gingen vervullen als ontvangstruimten voor het vermaak van gasten.

De verschillende uitingen van vermaak en amusement als statussymbool van de vroegmoderne elite vormen een rode draad in de bundel. Zo trachtten de lotenkopers zich met hun rijmen te onderscheiden van de 'gewone volksrijmpjes' en dienden de tuinen, huisinrichting, sportactiviteiten, toneelstukken in alle bijdragen vooral ter representatie van de status en macht van de elite. De inleiding van Jan de Jongste verwijst hier kort naar, maar tot een nadere (theoretische) uitwerking komt het helaas niet. Dat gemis is nog groter, omdat het boek geen conclusie bevat waarin de draden van de verschillende artikelen in een systematisch geheel samenkomen.

Het is vooral jammer omdat zowel het thema als de uitwerking in de artikelen voor de hand liggende aanknopingspunten biedt. Om enkele voorbeelden te noemen. Er is geen poging gedaan om aansluiting te zoeken bij de publicaties van Johan Verberckmoes, René van Stipriaan, Rudolf Dekker en Herman Roodenburg over humor en plezier in de vroegmoderne tijd. Voor algemene uitspraken over de ontwikkelingen in het vermaak van de elite kon de redactie ook bij de civilisatiethese van Norbert Elias terecht. Immers, verschillende auteurs constateren dat de bovenlaag zich vanaf de zestiende eeuw ging distantiëren van het 'volkse' vermaak om 'hogere', meer geestelijke, vormen van amusement te ontwikkelen. Het gebrek aan een goede inleiding en een conclusie is mijn belangrijkste bezwaar tegen dit boek. Anderzijds, het is mede de verdienste van de redactie dat het boek een paar mooie artikelen bevat.

Manon van der Heijden

J. P. Woudt. *De bedding voor morgen. Vijfhonderd jaar Zaanse nijverheid en handel toegespitst op de jaren 1950 tot 2000* (Wormerveer: Uitgeverij Noord-Holland, 2000, 272 blz., ISBN 90 71123 52 9).

Op 11 mei 2000 vierde het departement Zaanstreek van de Nederlandse maatschappij voor nijverheid en handel met onder andere deze uitgave zijn honderdjarig bestaan. Uiteraard geeft een jubileum reden tot terugblikken, vooral om begrip en inzicht te verschaffen in de huidige economische omstandigheden en ook de toekomstige. Vandaar ook de enigszins poëtische titel *De bedding voor morgen*. De bedoeling was vooral in te gaan op de ontwikkelingen van de laatste vijftig jaar. Bijna de helft van het boek beslaat echter juist de vierhonderd vijftig jaren ervoor in twee periodes: 1480 tot 1815 en 1815 tot 1950. De schrijver geeft terecht al in zijn verantwoording aan dat de laatste vijftig jaren onmogelijk zonder de voorafgaande periodes konden worden beschreven. De ondertitel geeft dat aardig weer, en geeft ook meteen de toon van het boek beter weer dan de titel: het is een economische studie voorzien van veel cijfermateriaal en tabellen.

De drie periodes waarin de vijfhonderd jaar zijn verdeeld, zijn tevens de drie delen van het boek, die allemaal op precies dezelfde wijze in hoofdstukken zijn ingedeeld: 'de invloed van de omgeving: bereikbaarheid', 'de aard van nijverheid en handel', 'bedrijfsstructuur en ondernemingsklimaat', 'ondernemersorganisaties en arbeidsverhoudingen' (of: 'werkgevers en werknemers'), 'ruimtelijke structuur, overheid', 'maatschappelijke verhoudingen, de samenleving', en tot slot korte autobiografische schetsen van ondernemers in 'dromen van later'. Aan het begin van elk hoofdstuk in de delen 2 en 3 wordt eerst in een resumé kort herhaald wat

er in de voorafgaande periode op bijvoorbeeld het gebied van de arbeidsverhoudingen is gebeurd, gevolgd door een samenvatting van het komend deel op één pagina. Wel handig, maar in een niet zo lijvig boek niet nodig.

In elk deel zijn er constante factoren aan te wijzen die de economische samenleving van de Zaanstreek karakteriseren: zoals bijvoorbeeld de waterrijke omgeving, de ligging ten opzichte van Amsterdam (en de daaruit voortkomende haat-liefde verhouding met die stad) en de, juist ook door de geografische omstandigheden, kleine dorpsgemeenschappen en daardoor hechte onderlinge afhankelijkheid en samenwerking. Tot in de eerste helft van de negentiende eeuw bijvoorbeeld stelden de Zaanse ondernemers het zonder bankwezen, omdat ze in eikaars ondernemingen investeerden door middel van de partenrederij. Ook de sociaal-godsdienstige ontwikkeling van de doopsgezinde of onkerkelijke streek naar een rode Zaan wordt uiteengezet, beredeneerd en onderbouwd verbonden met de ondernemerszin en economische ontwikkelingen. Wel worden er kanttekeningen gemaakt bij de hedendaagse kenschetsing van de Zaanse werknemer als zeer betrokken bij het bedrijf en in het bezit van een hoge arbeidsmoraal. De typische vormen van handel, nijverheid en veredelingsindustrie die zich in de Zaanstreek ontwikkelden, worden uitgebreid besproken en gekoppeld aan de specifieke bedrijven met illustere namen als Van Gelder, Verkade, Albert Heijn en Forbo Linoleum (ontstaan uit onder andere de zeilmakerij toen de scheepvaart overging van zeil op stoom). Door de opzet van het boek zijn deze rode draden duidelijk zichtbaar. Heel af en toe komt er ook een 'smeuig detail' aan bod, zoals bijvoorbeeld het verhaal van het bankroet van Tewis Rogge en het uitsterven van de tot de achttiende eeuw algemeen gebruikte voornaam Tewis. Of dat van ondernemer Kaars Sijpesteijn, die de naam had er slordig uit te zien omdat hij altijd dezelfde oude hoed droeg — maar wel eentje met een brandgat erin van de sigaar van Churchill. In een economische verhandeling zijn dit soort anekdotes wellicht terecht schaars, maar ze fleuren het verhaal wel op.

De uitgave blinkt uit in grondigheid. De auteur heeft van de meeste Zaanse bedrijven de uitvoerig bestudeerde, cijfermatige bedrijfsgeschiedenis kundig in het complete Zaanse economische verhaal verweven. Met de uitgebreide inhoudsopgave is informatie betreffende eenvoudig terug te vinden. Helaas ontbreekt er voor degenen die verder willen zoeken een uitgebreid register. Ter verluchting van het zeer luxe uitgevoerde boek zijn kleurenillustraties van vier Zaanse kunstenaars opgenomen. Een originele gedachte, die vanuit het gezichtspunt van de opdrachtgevers zeker te begrijpen is, maar voor de lezer weinig toevoegt. Jammer is dat historisch beeldmateriaal ontbreekt. Hoewel de literatuurlijst om typografische redenen wat onoverzichtelijk oogt, geeft deze een uitgebreid overzicht van de gebruikte bronnen en literatuur. Met deze jubileumuitgave heeft de auteur de Zaanse (bedrijfs-)economische geschiedenis op een waardige manier toegankelijk gemaakt voor de dag van morgen.

Lianne Damen

K. E. Sluyterman, *Kerk in de City. 450 jaar Nederlandse kerk Austin Friars in Londen* (Hilversum: Verloren, 2000, 144 blz., ISBN 90 6550 609 8).

De Engelse koning Edward VI gaf vluchtelingen uit de Nederlanden in 1550 toestemming erediens ten houden in het Nederlands. Zij kregen de voormalige Augustijner kloosterkerk Austin Friars (in Londen) toegewezen als kerkgebouw. Dat was vorig jaar 450 jaar geleden. Reden voor de vrouw van de huidige predikant een onderzoek te plegen naar de redenen van